

Theodor W. Adorno

Aspekti novog desnog radikalizma

Zagreb: TIM press, 2021., 76 str

Theodor Adorno je njemački filozof i sociolog koji je obilježio 20. stoljeće kao jedan od glavnih predstavnika kritičke teorije Frankfurtske škole. Svojim doprinosom znanosti obogatio je njemačku intelektualnu scenu te je kao ravnatelj Instituta za društvena istraživanja na Sveučilištu Johann Wolfgang Goethe pomogao razvitku i obrani poslijeratne demokracije. Sam Adorno bio je zagovornik alternativnog puta u socijalizam koji bi se temeljio na samoupravnom socijalizmu, a ne na tadašnjim marksističko-lenjinističkim autoritarnim sustavima. Ipak, svoje je djelovanje najviše temeljio na kritici fašizma, odnosno nacionalsocijalizma koji je doveo do svjetskog sukoba i istrebljenja velikog broja ljudi. Upravo je nacizam bio temom njegovih istraživanja nakon Drugoga svjetskog rata, gdje je analizirao njegove karakteristike i metode djelovanja te ih usporedio s pokretima nove radikalne desnice. U analizi se mogao koristiti i vlastitim iskustvima, jer je kao rođeni Nijemac židovskog podrijetla na svojoj koži osjetio način funkcioniranja nacističkog režima. Osobna iskustva potkrijepio je sociopsihološkim istraživanjima njemačkog naroda kojima je želio upozoriti na zabrinjavajući problem u postnacističkoj Njemačkoj – na povratak stare nacističke ideologije u novom ruhu.

Adornova istraživanja aspekata novoga desnog radikalizma aktualna su i danas, nakon više od pedeset godina, jer su njegove spoznaje od iznimne važnosti pri razumijevanju današnjih okolnosti. Bez obzira na to što je njegovo istraživanje bilo usmjereno na tadašnju brzorastuću radikalno desnu političku stranku NPD, koja je bila na svom

vrhuncu krajem šezdesetih godina 20. stoljeća, ono se u velikoj mjeri može upotrijebiti i danas. Njegovo se istraživanje može proučavati s dvaju različitih gledišta: iskustva nacističkog režima tridesetih i četrdesetih te ponovne pojave radikalno desnih pokreta šezdesetih godina 20. stoljeća. Također, Adornova zapažanja rezultiraju stvaranjem novoga suvremenog gledišta na radikalno desne pokrete na početku 21. stoljeća. Najvredniji doprinos tom dugotrajnom problemu njegov je govor pred studentima u Beču gdje je iznio svoja dotadašnja iskustva i znanja, ali i upozorio Austrijance na rastući problem nove radikalne desnice. Uz navedeni govor, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, *Negativna dijalektika* i *Estetička teorija* djela su kojima je Adorno utjecao na razvoj političke filozofije.

Adornov govor, održan 1967. godine na Sveučilištu u Beču, ostao je određeno vrijeme nedostupan široj javnosti. Unatoč tomu, predavanje je otkriveno u arhivu u obliku tonskog zapisa te je objavljeno u svim važnijim medijima. Izvornik je objavljen 2019. godine pod naslovom *Aspekte des neuen Rechtsradikalismus* u kojoj je Adornov govor iz 1967. godine prenesen u cijelosti. Izdanje knjige na hrvatskom jeziku objavljeno je 2021. godine, nešto više od pola stoljeća nakon izvornog predavanja na bečkom sveučilištu.

Iz Adornova govora možemo izdvojiti tri ključne teze:

Prva i najbitnija teza, kojom započinje svoj govor na Sveučilištu u Beču, jest ta da su još uvijek, tada 1967. godine, prisutne društvene i političke pretpostavke za razvoj fašizma. Na taj je stav nedvojbeno utjecao tadašnji rast radikalno desne stranke NPD-a, koja je postigla određene uspjehe na pokrajinskim izborima te činjenica da su iste godine bili raspisani parlamentarni izbori na kojima je NPD imao šanse prijeći izborni prag. Glavni krivac, prema Adornu, za još uvijek prisutne pretpostavke razvoja fašizma bio

je kapitalizam koji je težio koncentraciji kapitala i deklasiranju građanskih slojeva. Kapitalizam stoga vodi u socijalnu nejednakost koja kod građanskog sloja izaziva strah od gubitka statusa i povlastica te ih gura prema fašizmu. Uz građanski sloj, velika opasnost prijeti i seljaštvu čija je poljoprivredna djelatnost ovisna o državnoj pomoći, dakle neefikasna prema kapitalističkim načelima i zato se produbljuju razlike između sela i grada. Fašizam se hrani upravo tim strahom, zastupajući stav kako demokracija nije ispunila svoj cilj, te želi stvoriti dojam nesigurnosti i socijalne katastrofe, priželjkujući njezin raspad i stvaranje novoga fašističkog društva.

Druga teza u središte djelovanja fašističkih pokreta stavlja propagandu, kako u prošlosti tako i danas. Temelj je fašističke propagande potreba za autoritarnim karakterom koji će u situaciji katastrofe prikazati pokret uspješnim jamcem sigurnosti sa širokom potporom u javnosti. Njihova propaganda nije zasnovana na jasnoj teoriji, nego se usavršava u trenutku s ciljem iskrivljivanja stvarnih interesa naroda. Adorno naglašava da je propaganda za fašističke pokrete cijeli smisao politike jer je najmoćnije sredstvo, ali je ne koriste u svrhu širenja ideologije nego kao metodu masovne psihologije. Pritom bitnu ulogu ima upravo autoritarni karakter vođe koji sebe prikazuje rješenjem svih problema, što je privlačno masama jer stvara jedinstvo, a uništava proturječja, odnosno svi postaju jedno. Nadalje, Adorno nabraja nekoliko propagandnih trikova kojima su se služili fašistički pokreti u prošlosti, a danas ih preuzimaju novi radikalni desničari, putem kojih na učinkovit način uspijevaju promicati svoj stav, a da im djelovanje ne bude zabranjeno. Dakle, Adorno ističe da pokreti nove radikalne desnice nemaju razrađene prijedloge za promjenu unutar sustava. Njihov je prioritet osvajanje vlasti svim raspoloživim sredstvima, pa tako i djelovanjem unutar demokratskoga političkog sustava. Unatoč

tomu, njihova namjera nije donositi promjene u demokratskom sustavu, nego samo kritizirati trenutačno stanje, a sustav protiv kojeg se bore promijeniti u cijelosti prema autoritarnim načelima.

Treća je teza bazirana na snažnom korištenju politika povijesti kojom ti pokreti iznose revizionističke poglede na povijesna događanja. Adorno ovdje ističe antisemitizam koji nije nestao iz ideologije takvih pokreta, nego je transformiran u antiintelektualizam. S obzirom na to da su Židovi uglavnom bili obrazovani, odmah ih svrstavaju u tu skupinu, ali bez eksplicitnih konotacija antisemitizma. Također, kad je riječ o Holokaustu, dolazi do racionalizacije kojom se pokušavaju opravdati zločini tako da za takve velike razmjere zločina mora postojati stvaran razlog. Odnosno, da su Židovi sigurno krivi za nešto, ako su ih nacisti smatrali takvim zlom. Usto se nacistički režim pokušava opravdati činjenicom ratnog stanja i prijetnje komunizma kako bi se odvratio pogled od represivnih mjera koje je režim provodio nad narodom. Adorno zaključuje da istina služi takvim pokretima u svrhu zloupotrebe povijesnih činjenica radi ispunjenja ciljeva njihove ideologije.

Treba istaknuti da Adorno u svom predavanju daje savjete kako se suprotstaviti jačanju nove radikalne desnice. On sam smatra da taktika šutnje o zločinima nacizma u Njemačkoj nije uspjela te nudi drukčije rješenje. To rješenje podrazumijeva marksistički stav kako pojedinci s autoritarnim sklonostima zanemaruju svoju ideologiju kad se raspravlja o njihovim interesima. Odnosno, da je potrebno promijeniti mišljenje radikalnih desničara koji su ideološki povezani s pokretom, a ne svu pozornost posvetiti masama koje im se priključuju izazivanjem mržnje i straha. Također je nužno razumjeti propagandne trikove i suprotstaviti im se, ali ne istom razinom propagande, nego stvarnom istinom neovisnom o ideologiji. Na kraju Adorno odbija prognozirati budućnost

nove radikalne desnice smatrajući da je ona u rukama svih nas.

Pogovor njemačkom izdanju ove knjige napisao je Volker Weiss, njemački povjesničar i publicist, koji se bavi problemom ekstremne desnice. Weiss objašnjava kako je došlo do predavanja u Beču i njegova bilježenja u svrhu očuvanja za budućnost. Objašnjava da se Adornov govor iz 1967. godine može smatrati nastavkom njegovih prošlih predavanja u kojima povezuje nacističku prošlost s tadašnjom situacijom. Weiss nastavlja opisom njegova znanstvenog djelovanja u SAD-u te povratkom u Njemačku nakon kraja Drugoga svjetskog rata. Adorno se nakon povratka počinje intenzivno baviti proučavanjem ostataka nacističke prošlosti i usponom radikalne desnice u Njemačkoj. Nadalje, Weiss analizira njegov govor iz Beča i uspoređuje ključne teze sa stavovima drugih pristaša kritičke teorije Frankfurtske škole. Također, navodi razloge zašto je Adornov govor bitan za sadašnjost i na što se njegovi zaključci mogu primijeniti. Usto daje primjere iz sadašnjega političkog života koji se podudaraju s Adornovim stavovima o nacističkom korištenju propagande i politika povijesti. Weiss završava pogovor kritikom trenutačne političke situacije u kojoj ponovno rastu radikalno desni pokreti i poziva na ozbiljnije shvaćanje Adornovih upozorenja i savjeta.

Pogovor hrvatskom izdanju napisao je Tihomir Cipek (koji je knjigu i preveo), hrvatski politolog i povjesničar koji se bavi poviješću političkih ideja, komparativnom i europskom politikom. Cipek započinje kratkim opisom Adornova intelektualnog života, a onda objašnjava njegov utjecaj u znanosti. Isto tako objašnjava situaciju u kojoj je govor nastao i povezuje ga s današnjim događajima koji ga još uvijek čine aktualnim. Cipek potom komparira aspekte nove radikalne

desnice u Njemačkoj s karakteristikama radikalnih desničara u Hrvatskoj. Nakon toga analizira Adornov govor iz kojeg izvodi najbitnije zaključke koje istodobno uspoređuje sa situacijom u Hrvatskoj. Na kraju Cipek iznosi tezu kako ova knjiga, odnosno Adornov govor nije samo aktualan danas za radikalnu desnicu u Njemačkoj, nego je bitan i za Hrvatsku jer se određeni aspekti nove radikalne desnice preslikavaju i na hrvatski politički život. Ti se aspekti najviše uočavaju u izazivanju straha od nacionalne katastrofe među narodom, što je karakteristično za predstavnike radikalne desnice u Hrvatskoj. Naime, radikalna desnica u Hrvatskoj ističe negativnu stopu prirodnog priraštaja stanovništva, veliko iseljavanje domaćeg stanovništva te dolazak imigranata kao prijjetnju opstojnosti hrvatskog naroda. Poput njemačkog slučaja, za "katastrofalnu situaciju" krive sve dosadašnje vlasti, a jedino rješenje vide u svom dolasku na vlast, iako nemaju jasno određenu strategiju vladanja državom.

Knjiga Theodora Adorna, *Aspekti nove radikalne desnice* iznimno je važna radi shvaćanja djelovanja radikalne desnice. Knjiga nudi odgovore na pitanja koja, zbog porasta radikalnih desnih pokreta, muče većinu europskih država. Istodobno knjiga daje dobar pregled povijesti razvoja radikalne desnice u Njemačkoj, od nacističkog pokreta do radikalno desne stranke NPD, koja je u vrijeme održavanja govora u Beču, bila na vrhuncu svoje moći i prijetila njemačkoj demokraciji. Navedene aspekte možemo komparirati s političkim djelovanjem trenutačno najjače radikalno desne stranke u Njemačkoj, Alternative za Njemačku. Stoga, ovdje je riječ o knjizi koja ne samo da daje ključne podatke o radikalnoj desnici, nego je i aktualna za razumijevanje političkih događaja na početku 21. stoljeća.

Fran Jurišić